

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ

УДК 913:63 (477.86)

**ДИНАМІКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ПЕРЕДКАРПАТТЯ
(НА ПРИКЛАДІ БАСЕЙНУ РІКИ БИСТРИЦІ)***Бєлова Н.В.**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

Охарактеризовано динаміку сільськогосподарського освоєння Передкарпаття впродовж 1999-2012 років на прикладі басейну ріки Бистриці. Досліджено розподіл сільськогосподарських угідь річкового басейну по землекористувачам. Висвітлено негативні екологічні наслідки антропогенних перетворень.

Ключові слова: річковий басейн; освоєність; земельні ресурси; сільськогосподарські угіддя; водозбірна територія; антропогенне навантаження; землевласники; користувачі.

Вступ. Одним з головних завдань конструктивної географії на сучасному етапі є дослідження динаміки сільськогосподарського освоєння різних природно-територіальних систем. На цей час більше половини території Передкарпаття використовується в якості сільськогосподарських угідь. Завдяки наявності тут природних ресурсів та сприятливих природних умов цей регіон виступає як найбільш антропогенно-освоєний та видозмінений. Дослідження [8, 9, 10] свідчать, що використання земельних ресурсів здійснюється нераціонально, негативним наслідком якого є розвиток ерозійних процесів, деградація ґрунту, поширення зсувів та інших негативних явищ. Тому вивчення сільськогосподарського освоєння регіону, його динаміки та опрацювання заходів щодо зменшення цих шкідливих явищ є досить актуальним.

Методика роботи. Найкращим методом для досліджень є річкові басейни. Під ними слід розуміти замкнуті ділянки, які є сукупністю об'єднаних геосистем і являють собою окремі природно-територіальні одиниці. Вони є своєрідним просторовим базисом для природокористування (розміщення земель різного призначення) і природооблаштування. В результаті господарської діяльності річкові басейни зазнали значних перетворень. Окремі аспекти цього питання висвітлені у публікаціях: [2, 4, 5, 7]. Однак, сільськогосподарське освоєння річкових басейнів Передкарпаття досліджено недостатньо.

З метою вивчення сучасного стану земельних ресурсів проаналізовано статистичні дані Головного управління Держкомзему в Івано-Франківській області за 1999-2012 роки (період проведення земельної реформи), а також матеріали Івано-Франківських обласних управлінь водних, лісових ресурсів і мисливства та екологічний паспорт Івано-Франківської області. Це питання досліджено на прикладі басейну ріки Бистриці.

Результати досліджень та їх аналіз. Бистриця разом зі своїми притоками має найбільший за

площею басейн в Івано-Франківській області. Він формується на території таких районів – Надвірнянського, Богородчанського, Коломийського та Тисменицького і складається з менших басейнів рік Бистриці Надвірнянської, Бистриці Солотвинської та Ворони, що утворюють єдину річкову артерію – Бистрицю. Ці річки, протікаючи в межах Передкарпаття, мають ряд спільних ознак, а саме – їхні схили в основному покриті лісом, береги (лівий та правий) сильно порізані ярами, долинами, розорані й заселені.

В просторовому відношенні басейн ріки Бистриці поділяється на дві частини: гірську і передгірну. В гірській частині беруть початок притоки ріки і забезпечується їх живлення на протязі року. Виходячи з геоекологічних позицій гірська територія є менш освоєною у порівнянні з передгірною. Позитивним наслідком є те, що площа лісів за останні роки збільшилась, зокрема вона найбільша в Надвірнянському районі (де їх площа сягає 82 тис. га). У передгірній частині басейну на частку лісів припадає лише 23 тис. га.

Аналіз відомчих матеріалів показав, що сільськогосподарська освоєнність передгірної частини досліджуваного басейну коливається у межах 56-63%. До інтенсивного обробітку залучені більше половини площі земель. За останні тринадцять років питома вага сільськогосподарських земель скоротилась на 8,9%; площа лісів збільшилась на 8,3%; частина земель, що знаходяться під забудовою збільшилась вдвічі. Землі зайняті водними об'єктами скоротились на 0,5%. Динаміка розподілу земельних ресурсів за використанням наведена на рис. 1.

Важлива роль у структурі земельних ресурсів річкового басейну належить сільськогосподарським угіддям, серед яких 65 % займає рілля. У середині ХХ ст. були розорані навіть схили балок – землі, які до цього часу, ніколи ще не розорювались. Тодішня командно-адміністративна

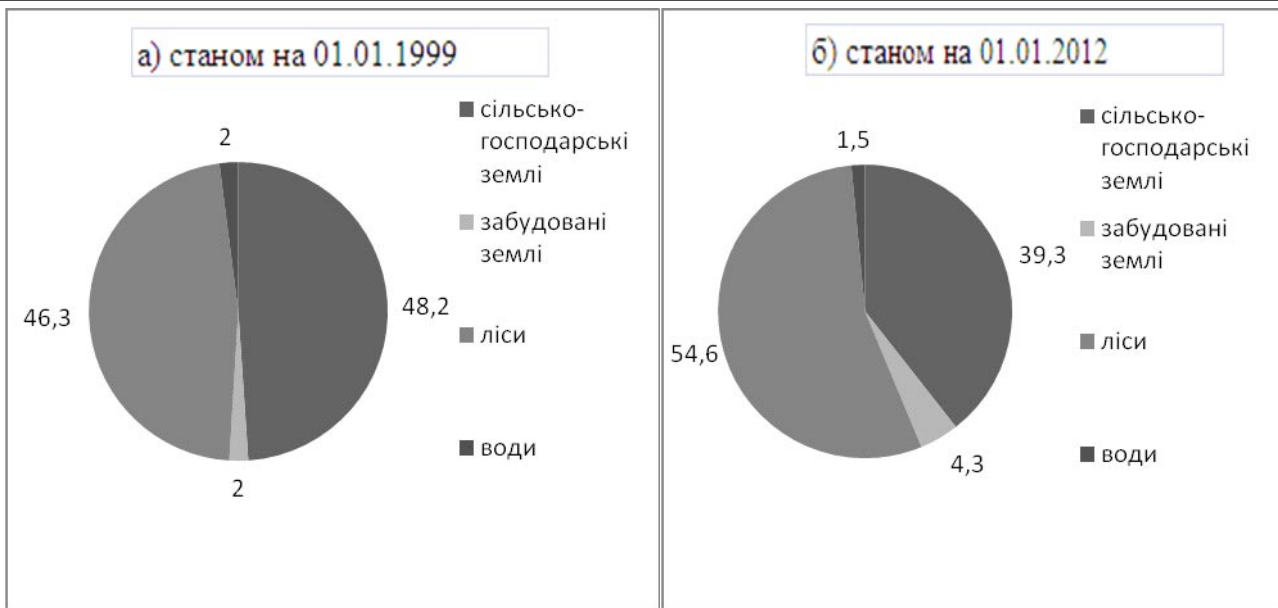

Рис. 1. Розподіл земельних ресурсів у басейні ріки Бистриці, %

система господарювання таким чином створювала додаткові необліковувані площі, що давало змогу завищувати у звітах урожайність сільськогосподарських культур [10, 135]. При цьому досить часто в обіг залучалися низькопродуктивні і навіть непридатні землі. Таке масове розорювання території є наслідком екстенсивного використання земель, що в результаті призвело до виникнення негативних в екологічному відношенні процесів та явищ, перше місце серед яких займає деградація ґрунтів. Внаслідок такого антропогенного освоєння порушена генетична цілісність природних ландшафтів річкового басейну, змінена їх структурно-функціональна організація. Основним дестабілізуючим елементом ландшафтів є рілля. Впродовж останнього десятиліття її площа скоротилася майже на 5 тис. га і складає 69,7 тис. га.

Серед адміністративних одиниць, що розміщені на території басейну ріки Бистриці найбільшою розораністю характеризується Тисменицький район, площа ріллі якого становить 29,5 тис.га, дещо менша розораність земель в Богородчанському і Надвірнянському районах - 20,8 і 19,2 тис.га відповідно. Високий рівень розораності в Тисменицькому районі, зумовлений тим, що долина ріки Бистриці широка, полого та придатна для освоєння.

Внаслідок проведення земельної та аграрної реформ на Передкарпатті цілісні земельні масиви колишніх агрогосподарств було подрібнено на земельні паї, власниками та користувачами яких стали господарські товариства, кооперативи, фермерські господарства, проте переважаюча частина сільськогосподарських угідь знаходиться у власності домогосподарств [9, 243].

На цей час 33,8 % сільськогосподарських угідь перебувають в розпорядженні агро-

підприємств і громадян, на їх частку припадає відповідно 7,4 % і 26,3 %. Загальний розподіл сільськогосподарських угідь серед землевласників і користувачів характеризує таблиця.

В процесі такого перерозподілу земельного фонду річкового басейну була зруйнована структура сільськогосподарських угідь, закладена ще в період командно-адміністративної системи. Дуже багато орних земель використовується у приватному секторі, значна частина малопродуктивних та деградованих земель розподілена на окремі паї. А це в свою чергу ускладнює можливості регулювання земельних відносин, які би спрямовувались на збереження та відтворення родючості ґрунтів. Нові власники та землекористувачі ведуть земельне господарство нераціонально, що пов'язане насамперед з браком фінансових, трудових ресурсів та належної фахової підготовки.

Динаміка розподілу сільськогосподарських земель серед землевласників та користувачів протягом 1999-2012 рр. свідчить про те, що відбувається стійке скорочення площі у користуванні сільськогосподарськими підприємствами і відповідно зростання площ земель у користуванні громадянами, що відображено на рис. 2.

Антропогенне навантаження у вигляді сільськогосподарської освоєності басейну ріки Бистриці призвело до виникнення ряду екологічних проблем, серед яких найбільш поширеною є ерозія земель. Основними негативними наслідками ерозійних процесів є замулення річок, що викликано розорюванням балок, розвитком яружної ерозії та погіршення самоочисної здатності малих водотоків. На досліджуваній території також поширені небезпечні екзогенні процеси, зокрема зсуви в Надвірнянському і Богородчанському районах,

Таблиця

Розподіл сільськогосподарських угідь серед землевласників і землекористувачів в межах басейну ріки Бистриці, тис га (станом на 01.01.2012)

Категорії землевласників і землекористувачів	Сільськогосподарські угіддя	з них:		
		рілля	багаторічні насадження	сіножаті і пасовища
Усього земель	105,7	69,7	2,2	33,8
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	71,6	63,0	2,2	6,4
у тому числі:	3,0	2,6	0,1	0,3
сільськогосподарських кооперативів				
селянських фермерських господарств	1,6	1,2	0,2	0,2
Громадян	67,1	59,2	2,0	5,9
Землі інших землекористувачів	34,4	7,0	0,008	27,4

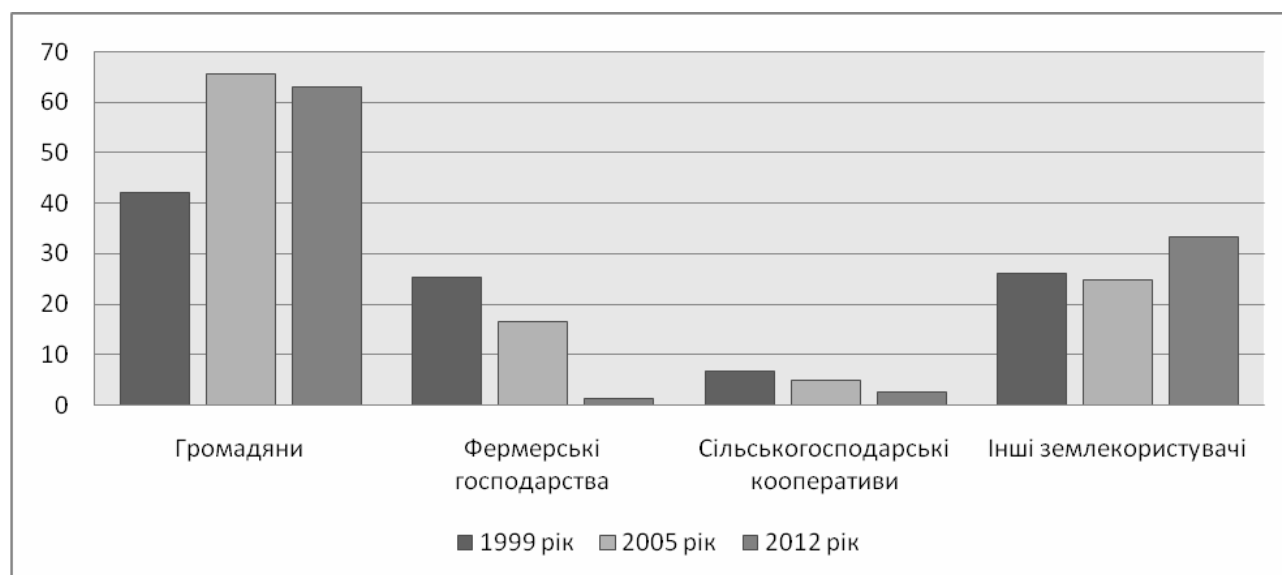

Рис.2. Динаміка розподілу сільськогосподарських земель в межах басейну ріки Бистриці серед землевласників та користувачів, %

природний карст в Тисменицькому районі. Під впливом антропогенного навантаження посилюється бокова руслова ерозія і руйнування берегів річок Бистриці Надвірнянської та Бистриці Солотвинської.

Висновки. Басейн ріки Бистриці значно освоєний в сільськогосподарському відношенні, що пов'язано з давнім заселенням і щільною густотою населення. Протягом останніх 10-15 років у землекористуванні досліджуваної території відбулися значні зміни у розподілі земель між землекористувачами та власниками, а це значно погіршило екологічний стан земельних ресурсів. Розвиток сільськогосподарського виробництва здійснюється екстенсивним шляхом, тобто природні властивості землі використовуються

майже без відтворення їх продуктивних властивостей.

Список літератури

1. Водний фонд Івано-Франківської області / [Івано-Франківське обласне виробниче управління по меліорації і водному господарству]. – Івано-Франківськ, 2006. – 144 с.
2. Моніторинг показників осушених земель Центрального Прикарпаття / [М.Д.Волошук, У.М.Карбівська, С.Я.Мількевич, І.Д.Мельник] // Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. В.Стефаніка. Серія: Біологія. – Івано-Франківськ, 2011. – С.11-20.
3. Гуторов О.І. Економіко-екологічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх сталого розвитку / О.І.Гуторов // АГРОІНКОМ: зб. наук. праць. - К., 2010. - №1. - С.35.

4. Ковальчук І.П. Географічні дослідження річок і річкових долин в Україні / І.П.Ковальчук // Історія української географії. Ч.І: зб. матеріалів Третьої Міжнар. наук. конф., присвяченої 80-літньому ювілею академіка С.Рудницького. - Тернопіль, 2007. – С.76-80.
5. Ободовський О.Г. Гідролого-екологічна оцінка руслових процесів (на прикладі річок України) / О.Г.Ободовський. - К.: Ніка-Центр, 2001. - 274 с.
6. Олійник В.С. Влияние рубок и трелевки древесины на почвенно-гидрологические условия малых водосборов в еловых лесах Карпат / В.С. Олійник / Лесоводство и агролесомелиорация: респ. межвед. науч. сб. –К.: Вид-во “Урожай”, 1986. – Вып. 72. – С.26-30.
7. Олійник В.С. Водоохоронно-захисна роль гірських лісів Українських Карпат, її антропогенні зміни та шляхи оптимізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук: спец. 06.03.03. – Львів: Вид-во НЛТУ України, 2008. – 40 с.
8. Приходько М.М., Приходько М.М. (молодший). Управління природними ресурсами і природоохоронною діяльністю / М.М.Приходько, М.М.Приходько (молодший). – Івано-Франківськ: Фоліант, 2004. – 847 с.
9. Тимоць М.В. Проблеми інноваційного розвитку землекористування у Карпатському макрорегіоні / М.В.Тимоць // Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землегосподарських систем: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. - К., 2010. – С.243-245.
10. Шурик М.В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: монографія / М.В.Шурик. – Чернівці: Книги - ХХІ, 2005. – 352 с.

Белова Н.В. Динамика сільськогосподарського освоєння Предкарпаття (на прикладі басейна річки Быстриці).

Охарактеризована динаміка сільськогосподарського освоєння Предкарпаття на протязі 1999-2012 років на прикладі басейна річки Быстриці. Исследовано распределение сільськогосподарських угідь річного басейна по землекористувачам. Отражені негативні екологічні наслідки антропогенних трансформацій.

Ключевые слова: річковий басейн; освоєність; земельні ресурси; сільськогосподарські угіддя; водосборна територія; антропогенне навантаження; землевласники; користувачі.

Belova N.V. Dynamics of the agricultural mastering of Prykarpattia (on the example of river of Bystrycia basin). There was described and analyzed the dynamics of development of agricultural Prykarpattia as exemplified by the pool of the River Bystrycia 1999-2012. Distributing of agricultural lands of river pool among the landed interests and land owners and consequence of these anthropogenic transformations was explored.

Key words: river pool; develop; landed resources; agricultural lands; catchment territory; anthropogenic loading; landed interests; users.